

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2011 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2011

1

Vilnius 2012

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2011

1

Vilnius 2012

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2012
© Straipsnių autoriai, 2012

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Marceli A n t o n i e w i c z. **Protoplaści ksiąząt Radziwillów. Dzieje mitu i meandry historiografii.** Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2011, 423 p., il.

2002 m. išleisto Visuotinės lietuvių enciklopedijos antrojo tomo straipsnyje apie Astikus ši giminė kildinama „iš Traidienio sūnaus Sirpučio“¹. Šiuo atveju ne taip svarbu, kad istorinis Sirputis buvo ne Traidienio sūnus, bet brolis, kiek tai, kad šis sakinyš atkartoja istorikų gana įtikinamai paneigtą, tačiau istoriografijoje vis dar paplitusią kunigaikštišką Radvilų ir Astikų kilmės versiją. Turbūt įnirtingas šio mito gyvybingumas buvo viena paskatų, pastūmėjusių Čenstakavos Jono Dlugošo akademijos profesorių, genealogijos žinovą ir aktyvų lenkų ir lietuvių istorinės komisijos dalyvį Marcelį Antoniewiczų parašyti knygą apie Radvilų kilmės teorijas nuo pirmųjų pasakojimų iki šiuolaikinės istoriografijos. Kita paskata yra akivaizdesnė. Galima tik kartu su autoriumi nusistebėti, kad tokia Lietuvos ir Abiejų Tautų Respublikos istorijoje reikšminga giminė nėra sulaukusi labiau apibendrintų, už pavienių jos narių biografijų ir konkrečių istorinių periodų išeinančių tyrimų. Žinoma, toks tyrimas, atsižvelgiant į tiesiog neaprėpiamą medžiagos kiekį, neišvengiamai turi turėti aiškiai matomą prasminę giją. Šioje knygoje tai yra Radvilų ir jų aplinkos istorinio bei genealoginio mąstymo aspektas.

Tiesa, kitaip, nei nurodo pavadinimas, recenzuojama knyga siūlo kiek daugiau – tai ne tik plati Radvilų kilmės aiškinimo įvairių laikų istoriografijose apžvalga, bet ir studija apie politinę Radvilų valdžią XVI a. pirmoje pusėje ir jų ankstyvąją genealogiją. Būtent šiai problemai ir yra skirtas didžiausias knygoje pirmasis skyrius „Mikalojaus Mikalojaičio Radvilos giminaičių ratas ir protėviai“ (p. 19–139). Vykusiai iš daugybės pagarsėjusių Radvilų atskaitos tašku (p. 17) pasirinkęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerį ir Vilniaus vaivadą Mikalojų Radvilą (m. 1522), autorius toliau sinchroniškai ir

¹ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 95. Plg. taip pat recenzuojamos knygos p. 348. Kur kas geresnis straipsnis paskelbtas tarpukario enciklopedijoje: I. J o n y n a s, Astikas, *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 1, Kaunas, 1933, p. 1299–1303.

diachroniškai apžvelgia Radvilų giminės iškilimo ir pavienių jos narių karjeros istoriją XV–XVI a. Mikalojus Radvila autoriui svarbus keliais aspektais. Viena vertus, 1518 m. jis iš Šventosios Romos imperatoriaus Maksimilijono I gavo imperijos kunigaikščio Goniondze ir Medile titulą ir tokiu būdu pradėjo kunigaikštišką Radvilų epopėją. Antra vertus, maždaug nuo jo gyvenamo laikotarpio istorinės žinios apie Radvilas tampa tiek patikimesnės, kad tarp įvairių Radvilų jau beveik nesipainiojo net mažiau įgudę genealogijų autoriai. Šio skyriaus pradžioje atrandame studiją apie ligšiol nedaug tyrinėtą XVI a. pirmosios pusės LDK valdantįjį elitą, kurioje autorius, be kita ko, paneigia istoriografinius stereotipus (Zbygniewo Kuchowicziaus ir kitų) apie tariamai netikėtą ir staigų Radvilų išaukštinimą XVI a. viduryje, Mikalojų – Juodojo ir Rudojo – bei Barbaros kartoje. Atskleidžiamas nuoseklus Radvilų prezencijos Lietuvos valdžios viršūnėje vaizdas nuo pat Kristino Astiko laikų, taigi nuo XIV ir XV a. sandūros. Lygia greta ši dalis yra ir itin detali to meto Radvilų ir su jais susijusių giminių genealogija. Naudodamas įvairius duomenis (vardus, herbus, topografiją ir kt.) autorius kritiškai išnagrinėja įvairias genealogines Radvilų sąsajas. Jis paaiškina tarp lietuvių didikų vienkartinį krikščionišką Astiko vardą – Kristinas: tokį pasirinkimą esą galėjo lemti artimi santykiai su christianizacijos metu Lietuvoje besilankiusiu Karūnos didiku Kristinu iš Koziegluvų (z Kozieglów). Tarp pagrindinių atradimų – įtikinamai pagrįsta XV a. pabaigoje išmirusių įtakingų didikų Sudimantų tiesioginė kraujo giminystė su Radvilomis (per Astiko brolių Dargį ir jo sūnų Sudimantą Dargaitį, p. 124–136)². Taip pat svarbi yra ir atsargi tyrinėtojo išvada apie tai, kad šiuo metu turimi rašytinių ir ikonografinių (sfragistinių) šaltinių duomenys nepatvirtina įvairių Trimitų (Ragų) herbą naudojusiu giminių (Petkevičių, Vigailų, Komajevskių, Narbutų, Mickevičių) genealoginių ryšių su Radvilomis (p. 122–124, 136–139).

Šioje darbo dalyje klausimų kelia tik tradicinis XV a. antros pusės Lietuvos diduomenės skirstymas, sekant Jonu Dluogošu ir didžiąja historiografijos dalimi, į „[Jono] Goštauto“ ir „karališką“ gruputes (p. 86–92). Tiesa, paties M. Antoniewicziaus tyrimai (pvz., pastaba apie taikų Jono Goštauto ir Kazimiero Jogailaičio susitikimą, p. 88) leidžia šį kiek dirbtinį (o galbūt ir ideologinį) lenkų kronikininko skirstymą koreguoti. Tai, kad J. Dluogošo žinias net ir apie vienalaikius įvykius reikia interpretuoti rezervuotai, liudija tariamai Kazimiero iškelto „Aleknos“ (tai neabejotinai Sudimantaitis, o ne Davainaitis ar koks kitas šį paplitusį vardą turėjęs didikas) atvejis. Iš visko sprendžiant, Goštauto konfliktas su valdančia dinastija nebuvo jau toks egzistencinis, pasikėsinimai į valdovo asmenį ar naujo didžiojo kunigaikščio iškėlimo projektai veikiausiai tėra ant menko šaltinių pagrindo išplėtotą vėlesnių istorikų teorija, o vykstančią Lietuvos valdančiojo elito konsolidaciją (tam neprieštarauja karts nuo karto išskylantys neišvengiami vidiniai konfliktai

²Pirmąkart apie tai: M. A n t o n i e w i c z, Manifestacja genealogiczna w herbie złożonym biskupa Pawła Olgimunta księcia Holszańskiego, *Prace naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Częstochowie*, t. 4, 1997, s. 406–408.

elito viduje) ir sugebėjimą vykdyti gana vieningą užsienio politiką liudija veiksmai Trylikos metų karo metu bei kaip tik tuo metu atsirandanti ir didikų identitetą gerai išreiškianti „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarybos“ (netgi *communitas consilii terre ducatus magni Litvanie*) sąvoka³. Kazimiero laikų įvykiai ir vėliau jo sūnaus Aleksandro nekonfliktinis iškėlimas didžiuoju kunigaikščiu byloja, kad tarp valdančios Jogailaičių dinastijos ir lietuvių diduomenės buvo nusistovėję aiškūs santykiai ir konsensusas, o šalutinių linijų Gediminaičiai (nekalbant jau apie Radvilą Astikaitį, kaip pagrįstai pabrėžia Antoniewiczzius, p. 92) jau nebuvo traktuojami kaip galimi pretendentai į didžiakunigaikštišką sostą.

Antrajame monografijos skyriuje „Legendinės kunigaikščių ir ponų giminių genealogijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraštinėje tradicijoje“ (p. 140–193) siekiama įvesti į pagrindinę tyrimo temą – Radvilų kilmės mito genezę. Autorius atkreipia dėmesį į itin menką Radvilų „atstovavimą“ Lietuvos metraščiuose, antai Bychovco kronikoje pirmasis iš Radvilų pasirodo tik aprašant pasitarimą dėl Kazimiero Jogailaičio iškėlimo didžiuoju kunigaikščiu. Tai leidžia autoriui formuluoti hipotezę, kad metraštinis Lietuvos istorijos variantas, sukurtas Radvilų konkurento Alberto Goštauto aplinkoje, buvo savotiškas atsakas į 1518 m. Radvilų įgytą kunigaikščių titulą (p. 179). Nagrinėjant socialinę ir ideologinę lietuvių kilmės iš romėnų teorijos kontekstą (o taip pat Bychovco kronikos kūrimo istoriją), buvo galima pasinaudoti gausesne dalyko literatūra⁴. Romėniškų į Lietuvą atvykusių giminių vardų heraldinė proveniencija (Ursinai / Meška – Žemaitijos, Kolumbai / Stulpai – Gediminaičių) (p. 164–166) yra veikiau antrinis faktorius, kur kas svarbiau metraščių autoriams buvo susieti Lietuvos didikus su realiomis „lotyniškomis“ Orsinių, Kolonų, Cezarinių giminėmis, juolab tie patys vardai figūruoja įvairių Europos diduomenės giminių (net valdančių dinastijų – Habsburgų, Hohencolernų) genealoginėse legendose. Šį skyrių užbaigia turininga metraštinės istorijos apie Gedimino sapną ir Lizdeikos pranašystę analizė (p. 179–193) – tokiu būdu autorius logiškai atveda skaitytoją prie Radvilų kilmės teorijos.

Trečioji knygos dalis ir parodo, kaip Radvilos buvo įtraukti į senąją Lietuvos istoriją ir kaip įgijo joje jų politinei padėčiai deramą vietą (p. 194–227). Tuo pasirūpino su Radvilomis susiję žymūs XVI a. LDK autoriai Augustinas Rotundas ir Motiejus Strykovskis.

³ Plg. R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 188–195.

⁴ Visų pirma pionierišku Rimanto Jaso darbu: R. J a s a s, Bychovco kronika ir jos kilmė, *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, Vilnius, 1971, p. 8–38. Taip pat žr. K. G u d m a n t a s, Apie kai kurias 1510 m. *Aleksandrijos* ir legendinės metraščių dalies sąsajas, *Archivum Lithuanicum*, t. 5, 2003, p. 207–226; K. G u d m a n t a s, Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „romėnai“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18: *Istorijos rašymo horizontai*, Vilnius, 2005, p. 113–139; R. P e t r a u s k a s, Socialiniai ir istoriografiniai lietuvių kilmės iš romėnų teorijos aspektai, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, Vilnius, 2004, p. 270–285; S. L a z u t k a, E. G u d a v i č i u s, Albertas Goštautas ir Lietuvos istoriografija, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 24, 2009, p. 195–201.

Pasak M. Antoniewicziaus, būtent M. Strykovskiui priklauso idėja susieti metraštinį Lizdeiką su Radvilomis. Tam tikslui jis erelio lizde rastą Gedimino žynį pakėlė į „tarsi vyskupui“ prilygstantį Krivio Krivaičio rangą (p. 199). Pamestinuko kilmė Radviloms nebuvo iki galo tinkama, todėl kitoje savo eiliuotosios poemos („Apie pradžia...“) vietoje M. Strykovskis tolimu Radvilų protėviu pripažįsta kunigaikštį Erdvilą iš Palemono giminės (p. 204). Metraščių kunigaikštį Erdvilą dėl vardų sąskambio paversti Radvila M. Strykovskį veikiausiai paskatino Augustino Rotundo tekstai, kur Erdvilas Radvila pervadinamas anksčiausiai (p. 218–219). Įdomu, kad abu autoriai Radvilos vardo kilmę kažkodėl nusprendžia sieti su lenkiškais žodžiais „razić“ ar „radzić“. Aprašydamas tolesnius Radvilų žygius, kronikininkas jais prisotino visą XIV ir XV a. Lietuvos istoriją (p. 214). Radvilos akivaizdžiai papildė pagrindinius ankstesnių metraščių herojus Goštautus (išmirusius dar XVI a. pirmoje pusėje) – jei pirmasis Vilniaus vaivada buvo Goštautas, tai antrasis Radvila, tas pats buvo ir su kita XVI a. pabaigoje įtaką vis labiau įgyjančia pareigybe – etmonais (p. 211). Tiesa, lenkų tyrinėtojas pažymi, kad savo labiausiai pagarsėjusiame kūrinyje („Kronika...“) M. Strykovskis buvo kur kas nuosaikesnis ir neįtraukė daugelio poemoje buvusių legendinių siužetų, ypač tų, kuriems neturėjo kokios nors konkretnės medžiagos (p. 205, 212–214).

Ketvirtame skyriuje nagrinėjami seniausi genealoginiai pasakojimai / medžiai, sukurti Radvilų aplinkoje (p. 228–261): visų pirma Motiejaus Strubičiaus, Saliamono Risinskio ir Konrado Giotkės. Šie kūriniai liudija, kad Radvilų kilmės mitas dar nebuvo nusistovėjęs ir autoriai blaškėsi tarp įvairių senovės veikėjų, ieškodami tinkamo ir labiausiai tikėtino giminės pirmtako. Antai M. Strubičius, dalykiškai paneigęs Erdvilo variantą, toliau tiesiai konstatuoja, kad giminė kilusi iš didžiojo Lietuvos kunigaikščio Radvilos (p. 236). M. Strubičiui priklauso ir tarp Radvilų paplitusio Mikalojaus vardo populiarumo paaiškinimas – taip esą būta jau nuo Jogailos laikais krikštą priėmusio Mikalojaus Senojo, kuris neva gavo Lietuvos globėjo švento Mikalojaus vardą (p. 239). M. Antoniewiczzius teigia, kad genealoginėmis žiniomis ir išmanymu iš visų to meto autorių labiausiai išsiskyrė Saliamonas Risinskis, kurio domėjimąsi istorija atskleidžia ir jo asmeninės bibliotekos turinys. Jis pirmasis šalia Lizdeikos įvedė kitus du Radvilų genealogijose vėliau išvirtinčius asmenis – Viršulį ir Sirputį (p. 244), pirmasis nuo visų kitų aiškiai atskyrė ir nuo legendų „išvalė“ Kristino Astiko asmenį bei pasiūlė kituose šaltiniuose nežinomą, tačiau gana įtikinamai atrodančią jo tiesioginių palikuonių seką (p. 246). Išsamiaame tyrime vis dėlto trūksta kai kurių kitų Radvilų aplinkos autorių kūrinių (tegu ir ne genealoginių) įvertinimo, tai būtų suteikę išsamesnį legendos plitimo vaizdinį. Antai 1592 m. išspausdintoje Jono Radvano „Radviliadoje“ galima rasti požymių, liudijančių M. Strykovskio „poetinės“ versijos apie Radvilų kilmę iš kunigaikščio Erdvilo žinojimą⁵.

⁵ Jonas Radvanas, *Radviliada*, parengė S. Narbutas, Vilnius, 1997, p. 11. Erdvilas čia minimas pirmuoju senųjų lietuvių kunigaikščių sekoje.

Nuoseklią Radvilų giminės kilmės konstrukciją užbaigė Albertas Vijūkas-Kojalavičius, kurio istorijose ir herbynuose išbarstyti „radviliadai“ skirta penktoji veikalo dalis (p. 262–292). M. Strykovskio įtaka lėmė, kad ir A. Kojalavičiaus kūriniuose surašytam Radvilų mitui išeities taškas buvo Lizdeika. Tačiau „Radvilų metraštyje“ (*Fasti Radviliani*) ir abiejuose herbynuose Kojalavičius Lizdeikai priskyrė tėvą kunigaikštį Narimantą iš viešpataujančios Centaurų dinastijos (p. 272–274). Narimantas šiuose veikaluose įgyja vieno pagrindinių Lietuvos istorijos veikėjų įvaizdį, juk būtent jis savo paveldėtąjį Centauro herbą pakeitė Raiteliu (Vyčiu) (p. 284). Tokį stiprų Radvilų kilmės akcentą M. Antoniewiczzius socialinėje istorijos perspektyvoje sieja su 1638 m. Abiejų Tautų Respublikos seimo nutarimu dėl titulų panaikinimo, kuris taip sujaudino to meto Radvilas (p. 285–286). Kilmė iš „tikro“ kunigaikščio Narimanto galutinai įteisino iš Šventosios Romos imperatorių rankų XVI a. gautą kunigaikščio titulą. A. Kojalavičiaus veikalo įtaka, o taip pat turbūt ir pačių Radvilų pasitenkinimas šia genealogine schema lėmė, kad Radvilų kilmės iš Narimanto versija ilgam išitvirtino istorinėje ir genealoginėje raštijoje bei ikonografijoje. Tiesa, kartis nuo karto pasitaikydavo ir ekscentriškesnių versijų, kaip antai vienos anoniminės XVII a. „lietuvių kunigaikščių“ genealogijos, sugebėjusios Radvilas kildinti iš menkai žinomo XIII a. pabaigos Lietuvos didiko Pelužio (šis istorinis asmuo minimas M. Strykovskio, kuris apie jį perskaitė XIV a. Petro Dusburgiečio kronikoje) (p. 288–289). A. Kojalavičiui autorius priskiria ir dar vieną vėliau istoriografijoje paplitusį motyvą – tai yra mėginimą su Astikais ir Radvilomis genealogiškai sieti visus įmanomus Lietuvoje gyvenusius Trimitų (Ragu) herbo savininkus. Šiuo atveju A. Kojalavičius neabejotinai buvo veikiamas lenkiškos heraldinės tradicijos, kurioje buvo išsakni-jęs įsitikinimas apie bendrą tą patį herbą turėjusių giminių ir šeimų kilmę (p. 278–279).

Atskiro M. Antoniewiczzius dėmesio nusipelnė XVIII a. pirmoje pusėje gyvenusio Mykolo Kazimiero Radvilos „Žuvelės“ asmuo. Jo laikais propaguota Radvilų giminės tradicija yra šeštojo knygos skyriaus tema (p. 293–317). Pagrindiniai šaltiniai čia yra M. K. Radvilos užsakytas Radvilų portretų albumas, imponantiškas genealoginis medis bei autoriaus atrastas žymaus to meto istoriko ir heraldiko Kasparo Niesieckio laiškas šiam kunigaikščiui⁶. Radvilos „Žuvelės“ užmojai stebina net ir žinant išskirtines jo ambicijas. Jo užsakytame genealoginiame pasakojime ir pagal jį Peterio Böse's sukurtame raižinyje Radvilos jau ne tik giminiuojasi su Gediminaičiais (Lizdeikos žmona, pasirodo, yra Vytenio duktė ir Gedimino sesuo), bet ir giminystės ryšiais susiję su europinėmis valdančiomis dinastijomis, iki pat Habsburgų (p. 299). Genealoginio raižinio centrinė figūra jau ne Palemonas, o Radvilų pirmtakas Julijonas Dausprungas iš Centaurų giminės, o iki 1741 m. nuvesta Habsburgų genealoginė šaka atrodo tarsi Radvilų šalutinė linija! Savo istoriografinius interesus šis Radvila galiausiai pademonstravo minėtame laške

⁶ M. Antoniewicz, List Kaspara Niesieckiego do księcia Michała Kazimierza Radziwiłła zwanego „Rybeńko“, *Prace naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Częstochowie*, t. 7, 2003, s. 39–54.

Niesieckiui, kuriame finansiškai remtam istorikui primygtinai rekomendavo laikytis jo atsiųstų šaltinių, ką pastarasis, nors ir kiek atsikalbinėdamas, padarė (p. 305–310).

Monografiją užbaigia XIX ir XX a. historiografijai skirta dalis (p. 318–348) bei epilogas (p. 349–354). Pirmasis kritiškai Radvilų kilmę iš Lizdeikos bendrame romėniškos kilmės teorijos kontekste įvertino Joachimus Lelevelis (p. 327). Kita vertus, atsirado ir naujų kilmės versijų. Pavyzdžiui, Adamas Kosiński savo 1877 m. išleistame heraldikos vadove „pasenusią“ romėnišką teoriją pakeitė „normaniška“, Radvilas ir kitus Lietuvos kilminguosius kildindamas iš senovės normanų (p. 329). Kur kas sudėtingesnę, genealogiškai virtuozinę konstrukciją 1915 m. pasiūlė žymus Lenkijos istorikas, genealogas, šaltinių leidėjas Władysławas Semkowiczus, per daugybę netiesioginių, tačiau viena-laikiais šaltiniais paremtų grandžių Radvilas susiejęs su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio broliu Sirpučiu (p. 333–345). Vis dėlto jau tuo metu ši „kunigaikštiškos Radvilų kilmės“ teorija sulaukė kritikos ir šiuo metu pelnytai laikoma nepatikima.

Todėl autorius linksta, sekdamas Adamo Bonieckio ir Józefo Wolffo tradicija (p. 329–333), pirmuoju žinomu Radvilų protėviu laikyti XIV a. pabaigos šaltiniuose pasirodantį Kristiną Astiką, apie ankstesnius manydamas panašiai, kaip dar vienas spalvingas XVIII a. Radvila – Karolis Stanislovas „Panie Kochanku“ – atsiliepė apie karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio senelį – apie jį esą žinoma tik tiek, kad toks buvęs. Nors ir sutikdamas, kad Sirpučio (ne Traidenio brolio, o XIV a. antros pusės kilmingojo) identifikavimas su Astiko tėvu nėra tiesiogiai pagrįžiamas, vis dėlto drįsčiau polemizuoti su kryžiuočių kelių aprašymo (Wegeberichtu) 1385 m. žinutės, mininčios „Sirpučio kaimą“ (*Sirputtindorff*) Kernavės apylinkėse, interpretacija (p. 339). Šią žinutę derėtų vertinti viso šaltinio rėmuose, kurį išskiria praktiniam pritaikymui skirtam tekstui būdingas detalumas, o mums rūpimu klausimu – vietovių siejimas su konkrečiais, tuo metu gyvenusiais asmenimis – jų valdytojais. Todėl netinka šioje vietoje prisiminti visai kitokio pobūdžio šaltinio – XIV a. vokiečių ordino kronikininko Hermano Vartbergiečio veikalo – informaciją apie Algimanto dvarą Aristavą, o „Sirputiškes“ sieti su kadaise gyvenusio Traidenio brolio vardu. Taip pat lieka neaišku, iš kur XVI a. pradžios Astikų vardyne išnyra Sirpučio ir Viršulio prievardžiai. Net jei XIV a. protėvių gyvenimo istorijos buvo pamirštos, tolimas vardų prisiminimas galėjo užsilikti vėlesnių kartų atmintyje. Todėl manyčiau, kad ši W. Semkowicziaus genealoginės kombinacijos dalis (Astiko kilmė iš Sirpučio, o galbūt ir toliau iš Viršulio) kaip hipotezė turi teisę egzistuoti.

Baigiant recenziją, galima paminėti ir kelis smulkesnius dalykus. Aptariant Radvilų kunigaikštiško titulo įgijimo istoriją (p. 22–24, 63–66), vertėjo pasinaudoti puikiu ir reikšmės nepraradusiu vokišku Oskaro Haleckio straipsniu⁷. 1436 m. Žygimanto Kęstutaičio

⁷ O. H a l e c k i, Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel im Zeitalter der Jagellonen, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 36, 1915, S. 595–660.

dokumentas Astikui yra publikuotas⁸. Kitaip, nei Lenkijos Krokuvos kaštelionai, Vilniaus kaštelionai niekada nebuvo traktuojami kaip aukščiausia pasaulietinė pareigybė Lietuvoje (p. 102). Autorius turbūt jau nespėjo pasinaudoti Radvilų Dubingių valdai skirta monografija⁹.

Antoniewiczzius vykusiai atskiria pačių Radvilų ir išsilavinusių (jų aplinkos ir ne tik) kūrėjų istorinę ir genealoginę savimone, aiškiai teikdamas pirmenybę kronikininkams, kuriais vėliau sekė įvairių panegirikų autoriai (p. 317) bei patys giminės atstovai. Jis deramai įvertina kronikininkų gebėjimą sukurti gana rišlų ir patikimą to meto žinių ir istorijos sampratos požiūriu Radvilų kilmės naratyvą. Atkurdamas Radvilų istorijų rašymo istoriją, A. Antoniewiczzius pats tampa šios istorijos dalimi. Jo studija nuo šiol bus parankinė knyga visiems, besidomintiems šios Lietuvos istorijoje išskirtinės giminės praeitimi. Knygoje atrandame visus istorinius Radvilas nuo protėvio Astiko iki nenuoramos „Žuvelės“, pirmuosius Radvilų „protoplasto“ identifikavimo bandymus nuo Erdvilo ir Lizdeikos iki Narimanto ir galiausiai „kritinės“ Radvilų kilmės aiškinimo trajektorijas – nuo Władysława Semkowicziaus Radvilų kunigaikščių iki Tadeusza Wasilewskiego Radvilų miestiečių.

Rimvydas Petrauskas

⁸R. Jaworski, Z najdawniejszych dokumentów do dziejów domeny Radziwiłłowskiej, *Studia Źródłoznawcze*, t. 39, 2001, s. 110–111.

⁹D. Karvelis, R. Ragauskienė, *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.*, Vilnius, 2009.

SUVALDYTI NEĮMANOMA

Jan Tęgowski. **Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku.** Wrocław, 2011. 220 p.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės tyrimai tampa vis intensyvesni, nagrinėjamos temos, daugelį metų buvusios baltomis dėmėmis istoriografijoje. Panaši situacija klostėsi ir Svyrių kunigaikščių tyrimų plotmėje, kai istoriografijoje po Józefo Wolffo¹ tyrimų ir kai kurių Władysława Semkowicza², taip pat nedidelių, nors ir reikšmingų, Henryko Łowmiańskiego³ ir Krzysztofo Pietkiewicza⁴ įžvalgų, ši lietuviška kunigaikščių giminė istoriografijoje pasirodydavo kaip patogus pavyzdys, siekiant iliustruoti senųjų kunigaikščių giminų smulkumą ir šio sluoksniu sunykimą iki XV a. Tačiau paskutiniaisiais metais situacija pradėjo keistis – dėl atsitiktinio sutapimo bent keli istorikai ėmėsi tyrinėti šios giminės istoriją⁵. Tai daugiau nei akivaizdus įrodymas, jog sisteminis tyrimas, skirtas Svyrių kunigaikščių giminės istorijai, yra daugiau negu pribrendęs, todėl Jano Tęgowskio parengta monografija „Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku“ ne tik atitinka šių dienų istoriografijos poreikius, bet ir buvo laukiama tyrinėtojų bendruomenės.

J. Tęgowski, imdamasis tyrinėti kunigaikščių Svirskių giminę, ėmėsi darbo, kurį galima įvardyti kaip bandymą suvaldyti nesuvaldomą šaltinių kiekį: gausūs šaltiniai rinkti Lietuvos, Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos archyvuose, muziejuose ir bibliotekose, šalia to pasitelktas gausus publikuotų šaltinių kompleksas, kuris ne visada gelbėja, kadangi kai kuriais atvejais reikėjo daryti papildomą publikuotų dokumentų paleografinę analizę. Svarbu pažymėti, jog ši kunigaikščių giminė buvo plačiai išsišakojusi, kas dar labiau pasunkino tyrimą: J. Tęgowski savo monografijoje pateikė 118 giminės atstovų biogramas, neskaičiuojant to, jog giminės šakų susiformavimui aptarti ir galimiems protėviams nustatyti buvo paskirtas atskiras skyrius, ir kai kurie giminės atstovai vėliau biogramose

¹ J. Wolff, *Kniazowie Litewsko – Ruscy, od konca czternastego wieku*, Kraków, 1894, s. 505–518.

² W. Semkowicz, O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą Polską w Horodle roku 1413, *Lituanu – Slavica Posnaniensia: Studia historica*, t. 3, Poznań, 1989, s. 45–47.

³ Plg.: H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, Wilno, 1932, s. 169–170.

⁴ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań, 1995, s. 94–95.

⁵ J. Tęgowski, O kniazach Świrskich do końca XV wieku, *Lituanu – Slavica Posnaniensia. Studia historica*, t. 12, Poznań, 2007, s. 177–202; W. Budzisz, Książ Bohdan Michałowicz Swirski – Tur (Przyczynek do badań nad historią rodu), ten pat, t. 14, Poznań (spauodoje, 13 p.); W. Budzisz, Kim był książ Pricz Swirski z 14 Księgi Wpisów Metryki?, *Metriciana: Даследованні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*, t. 4, Мінск (spauodoje, 8 p.); V. Janakauskas, Kunigaikštystė ankstyvajame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės funkcionavimo etape: Svyrių kunigaikštystės pavyzdys, *Lietuvos pilys – 2006*, Nr. 2, Vilnius, 2007, p. 5–13.

nebuvo aptariami, todėl giminės narių skaičių galima išplėsti dar labiau. Tai tyrimą darė dar labiau komplikuoju, kadangi tam tikrais atvejais nustatyti asmenybės tapatybę, kai giminės narių vardyne pasitaikydavo pasikartojimų, buvo sunkiai įvykdomas uždavinys. Visgi šiam istorikui gana gerai sekėsi šiuos ryšius nustatyti, kai kuriais atvejais savo pozityviais pastebėjimais įnešant naujovių (pvz.: Petro (Petko) Romanaičio vietoje išskyrė du tuo pačiu metu veikusius Petrus, vienas iš jų buvo Romano, kitas Kriko Jono sūnus).

J. Tęgowskio monografija yra genealoginis tyrimas, todėl šalia gausių biogramų tyrinėtojas pateikė ir 15 genealoginių lentelių, kurios itin naudingos aprašant atskiras giminės šakas, taip pat iliustruojant giminės smulkėjimą. Tai gerokai palengvina monografijoje pateiktos informacijos sistemingą panaudojimą. Šiuo principu – išskiriant atskiras giminės šakas – buvo konstruojamas tekstas (pats tyrinėtojas pažymi, jog genealoginiams tyrimams būdingesnis vienos kartos atstovų pateikimas viename skyriuje), tačiau šiuo atveju tai tikrai pasiteisinęs dėstymo būdas, siekiant išvengti painiavos. Taigi monografija sudaryta iš įvadinio skyriaus, skirto giminės ištakoms ir pirmiesiems žinomiems protėviams aptarti, kituose keturiuose skyriuose aptariamos atskiros kunigaikščių Svirskių šakos, galiausiai paskutinis šeštasis skyrius, nors ir disonuoja su anksčiau išdėstyta medžiaga, tačiau yra ne mažiau vertingas, skirtas Svyrių kunigaikščių giminės bažnytinėms fundacijoms aptarti.

J. Tęgowskio darbas įnešė gana daug naujovių į šios giminės istorijos tyrimus. Pirmiausia galima paminėti tai, jog plačiai buvo aptartos tos šakos, kurios istoriografijoje beveik nepaliečiamos – Aleksandro ir Daniušos linijos. Lygiai taip pat svarbu, jog be vietos buvusi Ivaškos šaka, pasitelkiant anksčiau nenaudotus šaltinius, surado savo vietą. Šalia to į akis krenta ir tai, jog atskiras biogramas, priklausomai nuo turimos medžiagos kiekio, buvo stengiamasi parengti kuo išsamesnes, tuo pačiu atskleidžiant kiekvieno giminės nario santykį su aplinka. Apskritai reikia pažymėti, jog giminė pagaliau įgavo aiškiai ir gana įtikinamai atrodančią struktūrą, todėl šis darbas neabejotinai taps vienu svarbiausių istoriografijos pasiekimų, bandant toliau nagrinėti Svyrių kunigaikščių giminės istoriją ar LDK kunigaikščių sluoksnį iki XVI a. pabaigos.

Nepaisant J. Tęgowskio pastangų parengti kuo išsamesnę ir gausnę Svirskių giminės istoriją, šio darbo atžvilgiu galima išsakyti ir keletą pastabų, kuriomis nesiekama diskredituoti paties tyrimo, tiesiog bandant parodyti, jog gausios medžiagos suvaldymas išties buvo sudėtingas, todėl viena kita pasilikusi balta dėmė atskleidžia, jog tolesni tyrimai yra perspektyvūs. Šiam teiginiui iliustruoti galima pasitelkti vieną pavyzdį, nors jų galima surasti ir daugiau: Andriaus Ždanaičio Aleksandrailio Svirskio biogramos nėra, nurodant, jog Ždanas Aleksandrailis turėjo tik vieną dukrą⁶. Tokio pobūdžio netikslumas reiktų laikyti natūraliu reiškiniu panašios apimties darbuose.

⁶ Plg.: 1555, Vilnius, Kunigaikščiai Liudvikas ir Jurgis Mikolajaičiai Svirskiai perleidžia savo sūnėnams Lukošui ir Jonui Svirskiams Viazmos ir Prūsų dvarus, Mikrofilmai iš Rusijos centrinio valstybinio senųjų aktų archyvo, F-389, *Lietuvos Metrika* 34, l. 309v–310v.

Paliekant smulkmenas nuošalyje, galima pabandyti grįžti prie paties teksto, atsiliepiant į tuos teiginius, dėl kurių pats tyrinėtojas kvietė polemizuoti, teigdamas, jog šie yra hipotetiniai, kas, ypač XV a. pirmos pusės gana skurdžiame šaltinių kontekste (lyginant su XVI a. šaltinių masyvu), buvo neišvengiama. Pats autorius, pabrėždamas jų hipotetiškumą, kviečia diskutuoti, aiškinantis giminės struktūros kontūrus, dar kartą peržiūrint tuos pačius šaltinius.

Sudėtingiausia užduotis Svyrių kunigaikščių giminės struktūros tyrime – apibrėžti jos ištakas, nurodant giminystės ryšius. Tai, jog giminės legenda, pirmą kartą užfiksuota XVI a. pabaigoje Motiejaus Strijkovskio kronikoje, tapo svarstymų objektu, pernelyg didelių problemų nesukelia. Tačiau J. Tęgowskis, radęs papildomų argumentų dėl giminės protėvio sutapatavimo su didžiuoju kunigaikščiu Domantu, žuvusiu prie Tverės 1285 m. (XVII a. pirmos pusės rankraštyje beveik sutampa žūtis su Svyrių kunigaikščių ištakose minimo asmens gyvenimo chronologija, atkreiptas dėmesys į tai, jog XV a. tarp šios giminės narių vardas buvo naudojamas), leidžia daryti prielaidas, jog tai yra asmuo, iš kurio ir turėtų būti kildinami šios giminės nariai. Praleisdamas kelias kartas, tyrinėtojas ėmėsi nagrinėti jau iš XV a. šaltinių žinomos giminės genealoginės struktūros kontūrus. Čia galima tik paklausti, ar vertėjo į pasakojimą integruoti tik dalį legendos, kadangi Alberto Vijūko Kojalavičiaus darbuose išnirio dar viena legendinė figūra, kurią vertėjo bent paminėti – Daumanto sūnus Jalgaudas. Pastarojo jau nebuvo galimybių susieti su kitais veikusiais asmenimis, žinomais iš vienalaikių šaltinių, tačiau legendinė A. Vijūko Kojalavičiaus genealogija gana dažnai buvo patvirtinama alternatyviais duomenimis (toponimika). Tai lyg ir sukelia prieštaravimų, tačiau galima juos pateisinti tyrinėtojo pozicija, jog kitos (tarpinės) kartos, minimos legendoje, neatrodo labai patikimai (su šia pozicija galima sutikti).

Situacija tampa kur kas sudėtingesnė, kai reikia pradėti narplioti, o paskui sudėlioti atgal į vietas atskiras giminės linijas iki XV a. pabaigos. J. Tęgowskis nubraižė tokią giminės struktūrą: XIV a. antroje pusėje gyvenęs asmuo turėjo du sūnus – Ditą ir Daniušą. Pirmasis neabejotinai buvo vienos linijos pradininkas, nes jo sūnus buvo Krikas Jonas, taip pat beveik neabejojant galima nurodyti, jog XV a. 4 dešimtmetyje minimi kunigaikščiai Aleksandras ir Romanas buvo Kriko broliai. Daniušos linijos tęsėjas buvo jo sūnus Mykolas, iš kurio tėvavardžio sužinota ir apie paties Daniušos egzistavimą. Taip rekonstruoti giminystės ryšiai nubraižė giminės struktūros kontūrus, kurie atrodo gana įtikinamai. Tačiau juos taip pat reikia detaliau apsvarstyti.

Pirmiausia iškyla Dito klausimas. Šis asmuo paminėtas šaltiniuose vieną kartą: 1449 m. Dorata, kitaip Sonka, su savo sūnumi Talimantu, kitaip Jonu, užrašė duoklę Vilniaus pranciškonams, kad šie melstųsi už jų mirusių giminaičių vėles. Dokumento turinys nurodo, jog pranciškonai turi melstis už senelio Dito ir jo žmonos Onos vėles, už tėvo Jono, kitaip Kriko, Svyrių kunigaikščio vėlę (*pro anima avi nostri nomine Dittus et uxoris sue Anne et anima patris nostri Johannis alias Krik ducis de Swyr*). Janas Tęgowskis

neabejodamas teigia, jog Ditas buvo Kriko tėvas, tačiau tam prieštarauja pats dokumento kontekstas ir jame vartojama titulatūra. Visi dokumente minimi asmenys buvo preciziškai įvardyti kunigaikščiais, išskyrus Ditą, nepaisant to, jog šis buvo paminėtas pirmasis žmonių, už kuriuos prašoma melstis, sąrašė. Ši pastaba verčia atidžiau pažiūrėti į dokumentą ir jo struktūrą – pirmasis asmuo ir svarbiausias dokumento iniciatorius šiame dokumente buvo Kriko našlė Dorata. Tai leidžia kalbėti ir apie galimas alternatyvas, jog Talimuntas duoklę užrašė už savo tėvą Kriką ir motinos tėvus Ditą ir Oną. Pasirinkus tokį dokumento skaitymo būdą, Ditas ir jo žmona „iškrenta“ iš tiesioginių Svyrių kunigaikščių protėvių tarpo. Dėl to Aleksandro, Kriko ir Romano tėvo klausimas vis dar lieka atviras.

Ne mažesnė problema yra Daniušos vieta Svyrių kunigaikščių genealogijoje. Kaip jau minėta, jį J. Tęgowski priskyrė ankstesnei kartai nei Dito „palikuonys“, paversdamas Daniušą jų dėde. Visgi reikia pažymėti, jog Mykolo Daniušaičio veikla buvo gana neblogai dokumentuota, jis pirmą kartą paminėtas 1437 m., o paskutinį kartą – 1486 m. Paskutinį kartą minint Mykolą Daniušaitį nurodoma, jog jis serga ir keliauti negali. Turint omenyje jo veiklos chronologines gaires, tai būtų akivaizdi nuoroda į senatvę. Gretinant su kitais tos pačios kartos atstovais, Aleksandru, Kriku ir Romanu, Mykolas Daniušaitis išsiskyrė savo ilgaažiškumu, kuris kelia šokių tokių abejonių. Nėra aišku, kada mirė Aleksandras ir Romanas, bet Kriko mirtis datuojama apytikriai apie 1447 m., jo sūnus Petras išgyveno iki XV a. paskutiniojo dešimtmečio, kaip ir Romano jauniausiasis sūnus Jonas ar Aleksandro sūnus Andrius, miręs dešimtmečių sandūroje. Žvelgiant iš šio taško, atrodo mažai tikėtina, jog Mykolas buvo vėlesnės kartos atstovas, kadangi jo paskutinis paminėjimas tik keliais metais skiriasi, lyginant su kitais ilgiausiai gyvenusiais „Dito anūkais“. Tai leistų suformuluoti teiginį, jog Daniuša priklausė tai pačiai kartai kaip ir Aleksandras, Krikas bei Romanas, veikiausiai jis laikytinas jų vyriausiuoju broliu. Pastaroji prielaida gali būti sustiprinta ir tuo, jog kitaip, nei kitos giminės šakos, praradusios kunigaikščio titulą, Daniušos šaka jį toliau išlaikė, nors glaudesnių santykių su kitais giminės atstovais ir nepalaikė. Apie vėlesnį nei XIV a. datuojamas išsišakojimas liudytų ir tai, jog Mykolas Daniušaitis, kaip ir kiti giminės nariai, pradėjo tuo pačiu metu naudoti Lapino herbą (reikia pažymėti, jog Svyrių kunigaikščių herbo klausimą J. Tęgowski sprendžia originaliai, teigdamas, jog šie nenaudojo lenkiško Lapino herbo, bet turėjo ženklą, panašų į jį, kuris tik vėliau buvo sutapatintas su žinomu LDK visuomenėje herbu ir pradėtas vadinti Lapinu).

Ne mažiau painiavos iškilo sprendžiant kunigaikščio Butvydo klausimą. Kadangi apie jo veiklą nieko nėra žinoma, ryšiai buvo nustatinėjami tik hipotetiškai. J. Tęgowski apsvarstė galimybę, jog Butvydas galėjo būti tos pačios kartos atstovas kaip ir Aleksandras, Krikas ir Romanas, tačiau ši jam nepasirodė įtikinama ir buvo pasirinkta kita alternatyva – šis kunigaikštis numanomai buvo priskirtas prie Aleksandro palikuonių, nieko neteigiant kategoriškai. Reikia sutikti su tyrinėtoju, jog argumentų, kodėl Butvydas negalėtų būti Kriko ar Romano sūnus, yra pakankamai daug: pastarųjų palikuonys buvo įsivė-

lę į teismo bylas dėl palikimo dalybų ir per šiuos šaltinius atsiskleidė jų giminystės ryšiai. Tai, jog Butvydaičiai nėra minimi tarp jų, verčia jų ryšius su šiais dviem kunigaikščiais laikyti ne tokiais artimais. J. Tęgowskiui natūraliai kilo prielaida, jog Butvydas turėtų būti Aleksandro sūnus. Tačiau vien pažvelgus į genealoginę Aleksandro šeimos schemą, kyla rimtų abejonių, kadangi šis kunigaikštis laikomas dviejų linijų pradininku – Jarnickių ir Butvydaičių. Pirmieji žinomi tik savo krikščioniškais vardais, o tarp Butvydaičių neretas pagoniškas vardas. Vien tai sukelia abejonių. Peržvelgiant giminės vardyną, XV–XVI a. sandūroje žinomas tik vienas Bogdanas – Mykolo Daniušaičio sūnus, tai leistų bandyti susieti Butvydą su šia šaka, pasirenkant kelias alternatyvas: pirmoji – Butvydas vyriausiasis Mykolo Daniušaičio sūnus, kuris jau 1472 m. turėjo bent du suaugusius sūnus, o jauniausiasis buvo pavadintas tuo pačiu vardu kaip ir jauniausiasis brolis Bogdanas Mykolaitis; antroji – Butvydas buvo Mykolo Daniušaičio pagoniškas vardas, 1472 m. Butvydas Mykolas jau turėjo du visiškai suaugusius sūnus, kurie nedalyvavo sudarant tėvo užrašymo dokumento tais pačiais metais, bet veikė atskirai, o Bogdanas Mykolaitis turėjo sūnų Grigalių, vienintelį kartą paminėtą 1522 m. Pastarieji pasvarstymai atrodo gal netgi įtikinamiau nei J. Tęgowskio hipotezė, jog Butvydas buvo Aleksandraitis, juolab, jie neprieštaruoja ir metodologinėms nuostatoms.

Šiais pasvarstymais, atsiliepiant į kvietimą diskutuoti poleminiais klausimais, jokiū būdu nesiekama sumenkinti to darbo, kuris buvo atliktas rengiant šią monografiją. Veikiau priešingai – jie atskleidžia, su kokiais sunkumais teks susidurti tyrinėtojams, siekiantiems toliau gvildinti šios giminės istoriją, ieškant naujų šaltinių, kurie atskleistų jos ištakas, bandant patikslinti tokiu būdu nustatytus giminystės ryšius ar siekiant spręsti visiškai kitokio pobūdžio išsikeltas problemas. Šiuo požiūriu J. Tęgowskio darbas negalės būti apeinamas. Tačiau reiklesnis skaitytojas pastebės, o gal net tyliai papriekaištaus, jog turima rankose monografija pernelyg „sausą“. Tos biogramos, kurios pateiktos šiame darbe tokia forma, t. y. stengiantis suregistruoti visas žinias apie kiekvieną asmenį, reiklesnio skaitytojo jau nebetenkis, nes jis numano, kad jomis buvo galima papasakoti, nors ir nedidelius, tačiau vertingus epizodus iš to meto visuomenės gyvenimo, kurie gali funkcionuoti atskirai, o taip pat sudaryti ir dėsningumų grandines, galinčias vesti prie tolesnių apibendrinimų, siekiant perprasti XV–XVI a. LDK visuomenės sąrangą. Ir tuo pačiu metu, pažvelgus į keliamą tikslą, turime pripažinti, jog tokia buvo tyrinėtojo teisė – pasirinkti dėstyimo būdą. Metodas to nereikalavo.

Vytautas J a n k a u s k a s